

www.ketab.ir

طُومار جامع ثَقَالی شاهنامہ

تومین طومار جامع شاهنامه
کتابت ۱۲۰۸ شمسی / ۱۲۲۵ قمری
تصحیح و تحقیق: دکتر مراد قاسمی (طومار جامع قمری بقلم محمد شریف نادگی)

طومه! جامع نقالی شاهنامه

محمدشریف نایبلی

تصحیح و تزیین: دکتر فرزاد قائمی

۲۱۰۸

طراح جلد و صفحه: رضا نبی زاده

چاپ: ۱۳۹۷

شماره: ۱۰۰

مجموع شمارهگان چاپ شده قبلی: ۵۰۰ نسخه

قطع: ۱۰/۱۵

چاپ | مؤسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی

شابک | ۹۸۷-۹۶۴-۰۲-۲۶۰۸-۷

حق چاپ محفوظ است.
به نشر (انتشارات آستان قدس رضوی)

قیمت | ۲۸۰,۰۰۰ ریال

دفتر مرکزی | مشهد، بلوار سجاد، خیابان میلاد ص.ب. | ۹۱۳۷۵/۴۹۶۹

تلفن و دورنگار | ۳۷۶۵۲۰۰۸

دفتر تهران | تلفن و دورنگار | ۸۸۹۶۰۴۶۶

نشانی اینترنتی | www.behnashr.com | پست الکترونیکی | publishing@behnashr.com

پیش‌گفتار	۱۲
دیباچه: طبیعت و پیشینهٔ نقل حماسه‌های شفاهی در ایران	۱۴
۱- پیشینهٔ نقالی در ایران باستان	۱۴
۲- نقش سرودهای پهلوانی در شکل‌گیری داستان‌های حماسی	۱۸
۳- از بلبل تا نقال: روایان حماسه‌های شفاهی در فرهنگ دورهٔ اسلامی	۲۸
۴- «طومار» از نوعی نوشتار تا یک گونهٔ ادبی و طبقه‌بندی انواع آن	۳۷

۵- طومار حاضر و روش تصحیح آن ۴۲

گریختن جمشید و نشستن ضحاک بر جای او و تولد فریدون ۴۶

آمدن ضحاک به شهر چین از جهت فریدون و به وجود آمدن فریدون و خبر دادن ضحاک را منجمان و رفتن به قصد فریدون و آگاه شدن مادر فریدون و بردن فریدون را و دیدن ضحاک ایشان را و مادر فریدون خود را به دریا انداختن و نجات یافتن و رفتن به نزد سیمرغ و عابد و شرح احوالات ایشان ۴۷

رسیدن مادر فریدون به آمل و سپردن فریدون را به دست مرد عابد ۵۰

آگاه شدن ضحاک که گرشاسپ تیره جمشید است و او را طلب کردن و رفتن به نزد ضحاک و فرستادن گرشاسپ را به جنگ ازدها و کشتن گرشاسپ ازدها را و بازگشتن به نزد ضحاک و شرح احوالات ایشان که در

انول (؟) به عن امر ۵۲

داد مردم عرب از دست ازدهای سیاه کوه و رفتن گرشاسپ به جنگ ازدها ۵۶

یاغی شدن بهرام از روی نیت خرد معراج شاه و آمدن معراج شاه به نزد ضحاک و رفتن گرشاسپ به جنگ بهرام و گرفتار آمدن بهرام در دست گرشاسپ و دادن او را به معراج شاه و کشته شدن او در دست معراج شاه و حکایاتی که در آن ایام به ظهر رسیده است ۶۰

بر تخت نشستن منوچهر بن پشنگ بن ساسان و آمدن ایرج بن فریدون و کمر خدمت بستن سام نریمان به جهان پهلوانی او ۶۴

آمدن سام به جانب شهر چین و برخوردن به خواجه عدل و رفتن به قلعه زرین نقاب و کشتن زنده جادو و با مکوکال نبرد نمودن و گریختن مکوکال و رفتن سام به شهر چین و کثرت آن ها ۶۸

[رسیدن] مکوکال دیو و آگاه شدن از کشتن زنده جادو و حرب کردن سام و خورد شدن شانه مکوکال دیو و گریختن دیو و آوردن سام، اسباب طلسم جمشید را ... و رفتن خواجه عدل به جانب چین و شرح حالات

ایشان ۷۳

رسیدن سام نریمان به شهر چین و دیدن پریدخت، سام را و دیدن سام، پریدخت [را] و عاشق شدن سام و پریدخت با یکدیگر و حالات ایشان ۷۶

رفتن خاقان به شکار و سام را با خود بردن در شکار و شیری به خاقان برخوردن و گریختن ملازمان و از قیل انداختن خاقان و رسیدن سام نامدار و کشتن شیر و خاقان را خلاص کردن و آمدن سام به باغ و سر حساب

شدن خاقان و سام را دارد در دلش و بی هوش کردن و او را در بند کشیدن و به سهیل جهان سوز سپردند و

آگاه شدن پربینوش و پریدخت و نامه نوشتن پربینوش و قمررخ و نجات یافتن سام به دست قمررخ ... به باغ سمنزار و راه ندادن پریدخت و قهر نمودن سام و بشیمان شدن پریدخت و رفتن از عقب سام و شرح حال که در آن ایام واقع شده است. ۷۹

[آمدن] قلواد و قلوش از خاور و دیدن سام نریمان را با پریدخت و رفتن سام به شکار و رسیدن سهیل جهان سوز و کشته گرفتن و گرفتار شدن او و رسیدن شاهپور [و نبرد] کردن و کشتی گرفتن و گرفتار شدن شاهپور و قبول نمودن خدمتگذاری سام و نامه فرستادن به نزد خاقان و آگاه شدن خاقان، و سام را ... به جنگ نهنگال دیو فرستادن. ۸۵

به هوش آمدن سام و دار را شکستن و گرفتن نهنگال و کشتن فرهنگ بن منهراس، نهنگال دیو را و قضایایی که در آن وقت واقع شده. ۹۶

نامه فرستادن پریدخت به سام و رفتن نهنگال به نزد سام و دلوران را به جانب چین و رفتن سام از عقب پریدخت و رسیدن به پریدخت و به در برین فتنک اه را و آمدن تمرتاش از عقب ایشان و رسیدن سام کشتی گرفتن با تمرتاش و گرفتار شدن تمرتاش و مسلمان شدن او و چگونگی. ۹۹

نامه نوشتن خاقان به سرداران سام و مهلت طلب نمودن سرداران سام و سرانجام به حرب کشیدن و رسیدن مکوکال و آمدن سام و کشتن مکوکال دیو با قضایایی که رع شده. ۱۰۲

آمدن عوج بن عتق به مدد شداد عادی و نبرد سام دلاور با او و گرفتن حاج. ۱۰۷

عاشق شدن طوطی بنت شداد بر سام نریمان و آمدن به رزم و گرفتار شدن طوطی بر دست او. ۱۱۳

رفتن سام نریمان به جانب کوه فنا و گرفتن آبزهای دیو را و خلاص نمودن پربینوش را از آیدن به ایران زمین به خدمت منوچهرشاه. ۱۲۱

عروسی کردن سام نریمان با پریدخت و طوطی بنت شداد در پایتخت منوچهرشاه. ۱۳۰

دادخواهی مردمان خراسان از بیداد اژدهای شهر طوس و رفتن سام به نبرد و کشتن اژدها. ۱۳۲

بیماری سام دلاور و متولد شدن زال زر و افکندن او و شفای سام در رؤیا به کرامت تجلی حضرت امیر علیه و آوردن زال را. ۱۳۵

هنر نمودن زال در محضر منوچهرشاه و رفتن سام به سگساران و نوشتن منشور سیستان به نام زال به فرمان منوچهرشاه. ۱۳۸

عاشق شدن زال بر رودابه بانو، دختر مهربابان، و اطلاع جستن منوچهرشاه از منجمان درباره این

- وصلت] ۱۴۱
- پادشاهی نوذر و بیدادگری او و خروج پشنگ بن تور بر شاه ایران و فرستادن پسر خود، افراسیاب ۱۴۷
- ولادت رستم، ابن زال و وفات سام نریمان و اولین دلاوری‌های رستم با فیل سفید و گلیمینه گوش] ۱۵۳
- لشکر کشیدن افراسیاب به ایران و کشته شدن نوذر و فرستادن زال رستم را به جستجوی کیقباد به البرز و بر تخت نشستن او ۱۶۰
- بر تخت آمدن کیکاووس به جای پدر و گرفتاری او در مازندران و رفتن رستم به هفت خان و خلاصی پهلوانان ایران، جنگال دیو سفید ۱۶۴
- رسیدن رستم به خان اول و کشتن زن جادو ۱۶۶
- رسیدن رستم به خان دوم و کشتن رخس، شیر غزان را ۱۶۸
- رسیدن رستم به خان سوم و گذر از بیابان خشک در تاریکی ۱۶۹
- رسیدن به خان چهارم و کشتن اژدهای جادو ۱۷۱
- رسیدن رستم به خان پنجم و کشتن اژدهای قاعه اولاد ۱۷۳
- رسیدن رستم به خان ششم و گذر از نرس و دوازده هزار دیو شمشادکار نگهبان دلیران ایران ۱۷۶
- رسیدن رستم به خان هفتم و درآمدن افراسیاب به سفید ۱۸۱
- سفر رستم به مازندران برای بردن نامه کاووس و نبرد با کز رنگ دیو و فرستادنش به البرز برای آوردن گل اندام، خواهر کیقباد شاه، و ولادت گر شاسپ بانو ۱۸۶
- ارستم و سهراب، آذینیدن اسب رستم را در سمنگان و گرفتن حیرت‌شان و ولادت سهراب ۱۹۰
- آمدن سهراب به سمنگان و بستن نطقه برزو ۱۹۳
- رسیدن سهراب به قلعه سفید و نبرد با هجیر و گرد آفرید ۱۹۵
- نامه نوشتن کیکاووس به رستم برای دفع حمله سهراب ۱۹۸
- رزم اول رستم با سهراب ۲۰۲
- رزم دوم رستم و سهراب و کشتن رستم، سهراب را ۲۰۷
- ولادت فرامرز و داستان شکار رفتن او با بانو گشسپ و عشق شیده بن افراسیاب به او و نبرد بانو با تمر تاش ۲۱۲
- مجلس آراستن کیکاووس و رقابت پهلوانان ایران برای خواستاری بانو گشسپ ۲۱۶

- غلبه رستم بر غوآص دیو و فتح قلعه طلسم جادو و نبرد با جمهور شاه و زرقم و هزبر شترلب ۲۱۹
- خبر یافتن افراسیاب از قهر و تاختن وی به ایران و ولادت جهانگیر و سپهسالاری او بر سپاه توران ۲۲۶
- حریف طلبیدن جهانگیر و نبرد او با گیو و بیژن و طوس نوذر ۲۳۰
- نبرد جهانگیر و فرامرز و ظفر نیافتن هیچ یک بر دیگری و اسارت فرامرز ۲۳۳
- رویارویی زال و جهانگیر و تحقیق زال در تبار وی و بیرون افتادن راز از پرده ۲۳۶
- آوردن طوس و گیو، ختر گرسیوز را به بارگاه کاووس و بستن نطفه سیاوش ۲۴۲
- دادخواهی مردم و ندادن کاووس از فتنه شמוש و شموم عادی و پیشگامی جهانگیر برای نبرد ۲۴۳
- داستان جهانگیر و سمایل جادو و اسب سخنگو ۲۴۹
- داستان جهانگیر و طهماسب شاه و نبرد با مغربیان ۲۵۶
- نبرد جهانگیر و فرامرز با نقابداری که ملامت رستم است ۲۶۲
- گرفتار شدن جهانگیر در طلسم سوسن جادو ۲۶۸
- داستان سیاوخش و سودابه ۲۷۲
- روانه شدن کیخسرو به ایران و گذر از طلسم تور بن فریده و نرسیدن به تخت کاووس ۲۷۹
- [داستان تازیانه بهرام گودرز و نبرد ایرانیان و تورانیان در هاوندا] ۲۸۵
- ذکر داستان میرآخور کیخسرو که رستم را میان گله مرکبان برای نبرد با ختن گور ارها کرد] و سردرپی
گور گذاشتن و جنگ کردن او [شرح حالات] داستان رستم و اکوان دیر ۲۹۷
- داستان بیژن و منیژه ۳۰۰
- هزیمت افراسیاب از رستم و رسیدن او به سنگان و دیدن برزو ۳۰۹
- آمدن افراسیاب به ایران با سپاه عظیم و داستان نبرد رستم با برزو ۳۱۲
- آمدن پیلسم با سوسن جادو به ایران و گرفتار شدن پهلوانان ایران در دست جادو و نبرد رستم و پیلسم ۳۳۱
- رقابت فرامرز و برزو بر سر جانشینی رستم و نبرد برزو با فولادوند دیو ۳۴۳
- عاشق شدن مرجان جادو به برزو و به سارات بردو او برای فولادوند دیو ۳۴۸
- عاشق شدن قطران زنگی و برزو به قهر سیمین عنزار و رزم برزو و قطران ۳۵۳
- رفتن رستم به جانب مغرب زمین و دیدن گوش بن گوش و رستم یکدست و بازگرداندن برزو به ایران زمین ۳۵۹

پیش‌گفتار

ادبیات شفاهی هم‌تراز قلمروی شناخت یک ملت است. ادبیات کلاسیک، همواره زیر سایه جدال‌های سیاسی و بحکیم‌های ایدئولوژیک حکومت‌های وقت و سنت‌های غالب در هر عصر بود که فضا را برای ترسیم تحریف انسان و بروز فردیت او در هنر محدود می‌کرد، اما ادبیات شفاهی، گاه تصویر بی‌خدشه‌ای از سیمای فردیت انسان می‌داد که ادبیات کلاسیک، پشت لعاب فاخری از تجمل، این چهره را پنهان گذاشته بود. همچنین سندی ارزنده برای فرهنگ بدنه جامعه بود؛ بخش اصلی اجتماع انسانی که در گذشته صدایی برای انسان در گوش تاریخ نداشت.

شفاهی بودن، این گونه از ادبیات را در مرز اعصار با غبار تاریخ یکی کرده است و بدنه اصلی ادب شفاهی ملل معمولاً از بین رفته است و آنچه ماند، طبعاً متأسفانه، از خروار است که به زمان حاضر نزدیک‌تر است. این دشوار ماندن، ارزش مانده‌ها را دوچندان می‌کند. قدمای مشاهیر مطالعات ادبی در ایران، ادبیات شفاهی را کمتر جدی می‌انگاشتند، اما امروزه جنبه‌های است که این نگاه دیگرگون شده، آثار ادب شفاهی، بخت توجه و تصحیح و پژوهش پژوهشگران و اقبال مخاطب متعلق به طبقه متوسط را پیدا کرده‌اند.

متن حاضر که تنها نسخه موجود از آن در کتابخانه مجلس شورای اسلامی موجود بوده، به علت بازسازی بد و از بین رفتن بخش‌هایی از صفحات آن، با وجود اهمیتش، هیچ‌گاه قابلیت تصحیح پیدا نکرده بود، به کتابت محمدشریف نایگلی و متعلق به ۱۲۴۵ هجری قمری (۱۲۰۸ هجری شمسی و ۱۸۳۰ میلادی)، مقارن با اواخر عصر سلطنت فتحعلی شاه قاجار (دوره سلطنت ۱۱۷۶-۱۲۱۳ ه.ش.) بوده است. کهن‌ترین طومار جامع موجود («طومار جامع صفوی») به کتابت ابوالقاسم بن بدرالدین محمد سیاه‌پوش در ۱۱۳۵ ه.ق. مکتوب شده است (تصحیح آیدنلو: به‌نگار، ۱۳۹۱). هفت لشکر یا

«طومار جامع ناصری» نیز در ۱۲۹۲ ه.ق. کتابت شده است (تصحیح مهران افشاری و مهدی مداینی: پژوهشگاه علوم انسانی، ۱۳۷۷). بنابراین این کتاب دومین طومار جامع کهن فارسی است که تا امروز شناخته شده است. بدین ترتیب این متن یکی از مهم‌ترین طومارهای باقی‌مانده از عصر قجر و متنی مهم برای ثبت و ضبط بخشی از روایات حماسی کهن و مطالعه فرهنگ شفاهی ایرانیان در دو سده اخیر است. به نشر آن برای پژوهشگران حوزه ادبیات، فرهنگ، تاریخ، هنر و زبان فارسی مفید فایده تواند بود و در عین حال، با توجه به زبان ساده و جذابش، به عنوان یک کتاب که چکیده داستان‌های شاهنامه و آفرینش‌ها، کهن ایرانی است، برای عموم مخاطبان خواندنی خواهد بود؛ اثری است که هم به عنوان یک کتاب علمی، هم به عنوان یک اثر دانشگاهی، به جامعه مخاطبان عرضه شده است. ویژگی‌ای که خاص ادبیات شفاهی است.

بر پیشانی این کتاب، بر خود لازم می‌بینم زمره بریت و کلیه کارکنان کوشای انشارات به نشر (انتشارات آستان قدس رضوی) مشهد مقدس، که بیاد نشر فاخر و متناسب این اثر را در آشفته‌بازار امروز کتاب و نشر فراهم دیدند، به ویژه از پیگیری‌های سوزناک کارشناس خردبین آن انتشارات، جناب آقای مسعود سنجرائی، نهایت سپاسگزاری خود را ابراز کنم. همچنین از دانشجویان کوشا و باآئینه مقطع تکمیلی رشته زبان و ادبیات فارسی، خانم‌ها فاطمه آبرو، فاطمه سلجوقی، نسرین ناصری کاخکی و فاطمه اسحاق‌آبادی که هر کدام در بخشی از مسیر تصحیح این متن، بی هیچ پاداشی، کمک‌هایی در تنظیم و تدوین مطالب به من کردند، سپاسگزاری می‌کنم.

و سرانجام از ارشادها و حمایت‌های همواره استاد بزرگوارم، جناب آقای دکتر محمدحسین عقی، مدیر قطب علمی «فردوسی و شاهنامه» و پشتیبانی و همدلی همواره پدر بزرگوارم، جناب آقای احمد قائمی و همراهی همسر عزیزم، سرکار خانم سحر بازیار، کمال امتنان و قدردانی راه از بن دندان، اعلام می‌دارم.

امید است در آینده، منابع بیشتری از ادبیات شفاهی غنی ایران فرهنگی در دسترس پژوهشگران و جامعه قرار گیرد و اقبال به متونی از این دست، ظرفیت فرهنگی ما را برای حفظ و احیای هویت اصیل خود قوت دوچندان بخشد.